

Т. В. Щербина

Неофициальные личные наименования в говоре села Журавка Шполянского района Черкасской области

В статье рассмотрены индивидуальные, коллективно-территориальные и семейно-родовые прозвища жителей с. Журавка Шполянского р-на Черкасской обл., проанализированы их структурные и семантические особенности. Среди индивидуальных неофициальных наименований проанализированы отаппелятивные (образованные от личных и неличных названий) и отонимные производные, в частности отантропонимные (андронимы, патронимы, матронимы, гинеконимы, пропатронимы, проматронимы); оттопонимные названия. Исследовано лексико-семантическое основание создания прозвищ, выяснены мотивы неофициальной номинации жителей с. Журавка. Рассмотрение деривационных особенностей номенов показало, что индивидуальные наименования образованные преимущественно суффиксальным способом, продуктивная также лексико-семантическая деривация. В разведке проанализирована словообразовательная структура суффиксальных производных, рассмотрена производительность словообразовательных формантов, определены типичные и региональные модели создания неофициальных личных наименований.

Ключевые слова: антропоним, неофициальное наименование, отаппелятивное прозвище, отантропонимное прозвище, семейно-родовое наименование, коллективное прозвище.

T. V. Shcherbina

Inofficial personal names in dialects of Zhuravka village, Shpola region, Cherkassy district

The article views individual, collective and territorial and family nicknames of dwellers of Zhuravka village, Shpola region, Cherkassy district, their semantic and syntactic peculiarities are analyzed. Among individual inofficial names appealative (formed from personal and impersonal names) and onymic derivatives are singled out, including antroponymic and relative derivatives (andronyms, patronyms, matronyms, gyneconyms, propatronyms, promatronyms), fromnames, fromsurnames, fromtoponym names.

Lexic and semantic foundations of surname creation are researched, reasons of inofficial nominations are clarified of dwellers in Zhuravka village. The examination of derivative peculiarities of nomens proved that individual names are formed mainly by suffixes, a lexic and semantic derivation is also productive. The word formation structure of suffix derivatives is analyzed in the research, the productivity of word formation formants is traced, typical and regional models of formation of inofficial personal names are defined.

Key words: the antroponym, nonofficial names, a fromappealative nickname, a fromantroponym nickname, family and relative names, a collective nickname.

УДК 811.161.2'373.212

З. М. Денисенко

ОРОНІМИ В ОНІМНОМУ ПРОСТОРІ ЧЕРКАЩИНИ

Статтю присвячено проблемі аналізу регіональної онімної лексики. Метою розвідки є визначення типологічних особливостей власних назв об'єктів ландшафту і рельєфу земної поверхні Черкаської області, а також характеристика мотивів їх номінації.

У розвідці визначено типологічні особливостей оронімів як різновидів мікротопонімів на основі їхніх денотатно-номінативних особливостей і виокремлено три групи номінацій об'єктів рельєфу, які розташовані вище або нижче від рівня моря (навколишньої місцевості): мінус-ороніми, нуль-ороніми, плюс-ороніми. В основу мотиваційного аналізу оронімікону покладено семантику твірних слів: викремлено ороніми, утворені від апелятивів, та ороніми, утворені від онімів. Назви, похідні від апелятивів, складаються з лексем, які вказують на об'єкти натурогенного чи андрогенного походження. Мотивувальною базою регіонального оронімікону є фізико-географічні, біонімічні, господарсько-історичні особливості краю, а також тісний зв'язок людини з простором. Оніми антропогенного характеру відтворюють у своїй основі головні онтологічні аспекти: соціальний, етнічний, гендерно-особистісний тощо.

Ключові слова: онім, топонім, оронім, оронімія, оронімікон, мікротопонім, апелятив, антропонім, номінація, мотивація.

Постановка проблеми. Ороніми – це один із найчисельніших класів власних назв української мови. Крім Карпатських і Кримських гір, рельєф нашої держави репрезентують височини, горби, пагорби, скелі, яри, впадини тощо зі своїми географічними назвами, більшість яких входять до складу мікротопонімії. Цінність оронімів як власних назв природних географічних об'єктів рельєфу для

мовознавства велика, адже «з гідронімами вони належать до найдавніших і найстійкіших мовних одиниць, які часто зберігають інформацію, що вже втрачена в інших класах онімів і в загальних назвах. Це зумовлено природним характером гірських об'єктів та їхніх назв, які штучно не надаються і не змінюються, а при засвоєнні різними етносами зазвичай не потребують перекладу» [10, с. 23].

Останнім часом значно зросло наукове зацікавлення саме онімним простором регіонів, адже пропріативна лексика – своєрідний елемент кожної говірки. Переваги регіональних досліджень учені вбачають у можливості докладного вивчення всіх власних географічних найменувань, які функціонують (або функціонували) на цій території; звернення до носіїв і знавців цих назв; у здатності здійснювати порівняння ономастиконів кількох говірок (чи діалектів); насамкінець, такі дослідження цінні не лише для ономастів і для діалектологів, але й для істориків, етнографів та ін.

Для лінгвіста важлива багатогранна інформація, яку можна здобути внаслідок вивчення пропріативів окремого регіону. Це дає можливість правильно визначити принципи номінації онімів, їхні мотиваційні засади, з'ясувати походження, виокремити народну географічну номенклатуру, на основі якої постала більшість назв географічних об'єктів земної поверхні, особливо тієї, якої немає в доступних джерелах, але яку можна відновити в процесі спеціального аналізу тощо. Регіональне вивчення ономастикону дає змогу ознайомитися з народною етимологією, яка часто сприяє науковим розвідкам власних назв.

Актуальність аналізу місцевої ономії зумовлена багатьма чинниками. Так, чимало пропріативів упродовж історичного розвитку втрачено, оскільки для місцевих жителів переважним є топоніме, а не історичне значення географічних назв. Іноді ж мікротопоніми зазнали змін (як значенсвих, так і формальних) чи перейменувань. Відходить старше покоління представників певних говірок і знавців місцевих онімів. Зникає немало об'єктів – носіїв власного імені – унаслідок господарського освоєння відповідного ландшафту, вирубування лісів, промислового й приватного будівництва тощо. Тому запропоноване дослідження є важливим доповненням у сучасну українську регіональну ономастику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна ономастична наука має значний теоретичний доробок. Проблему топонімії, зокрема й мікротопонімії, активно вивчають такі провідні ономасти, як Г. А. Аркушин, О. О. Белей, Д. Г. Бучко, С. О. Вербич, Т. О. Гаврилова, І. М. Железняк, О. П. Карпенко, Ю. О. Карпенко, Н. І. Лісняк, О. І. Михальчук, І. В. Муромцев, С. Є. Панцьо, Т. І. Поляруш, Я. О. Пура, Н. В. Сокіл, М. М. Торчинський, Є. О. Черепанова, П. П. Чучка, В. П. Шульгач та ін. Більшість праць цих науковців ґрунтується на аналізі назв дрібних географічних об'єктів та частин великих об'єктів певних територій. Комплексний аналіз мікротопонімів Черкаської області здійснено лише частково (праці О. Б. Василик, Т. О. Гаврилової, І. С. Гонци, З. М. Денисенко, І. М. Железняк, О. П. Карпенко, В. В. Лободи, В. В. Лучика, Л. Т. Масенко, О. Н. Трубачова, В. П. Шульгача та ін.).

Ороніми як назви природних географічних об'єктів досліджують Н. І. Бицко [1], Г. Є. Бучко [2], Д. Г. Бучко [2; 3], С. О. Вербич [5], М. М. Габорака [6], Ю. О. Карпенко [7], В. В. Лобода [9], В. В. Лучик [10], Б. Ф. Ляшук [11], Т. О. Марусенко [12] та ін.

У дисертаціях Н. І. Лісняк [8], О. І. Михальчук [13], Н. В. Сокіл [17] та інших дослідників описано мікротопоніми, серед яких багато номінацій об'єктів рельєфу.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Оронім – це вид топоніма: власна назва будь-якого об'єкта рельєфу земної поверхні – як позитивного (гора, гірський хребет, горб, долина, яр, впадина, ущелина), так і негативного (долина, котлован) [20, с. 407]. Сукупність власних найменувань об'єктів рельєфу, наявних у певній мові або характерних для окремих територій чи періодів, становить оронімікон. Оронімія – один із секторів онімного простору.

У працях російських ономастів Є. М. Мурзаєва [14], В. А. Никонова [15], О. В. Суперанської [18] та ін., спеціальних оронімічних дослідженнях українських науковців, зокрема й словнику-довіднику М. М. Габорака «Назви гір Івано-Франківщини» [6], не представлено достатніх теоретичних засад дослідження оронімії, у них ороніми не мають докладної градації, причому часто до оронімії зараховано лише назви гір і хребтів [див.: 14, с. 24].

Розгорнуту типологію оронімів розробив М. М. Торчинський [19], доповнивши чинну терміносистему оронімічними поняттями, що ґрунтуються на загальних категоріях ономастики. Він запропонував денотатно-номінативне структурування власних назв об'єктів рельєфу, що складається із загальнооронімічних понять і позначень окремих різновидів оронімів.

Системних студій оронімікону Черкащини досі немає, з огляду на це **метою нашої розвідки** є насамперед визначити типологічні особливості власних назв об'єктів ландшафту і рельєфу земної поверхні Черкаської області, а також схарактеризувати мотиви їх номінації.

Джерелом фактичного матеріалу слугував «Словник мікротопонімії Черкащини», укладений Т. О. Гавриловою і З. М. Денисенко [16].

Виклад основного матеріалу. Черкащина – надзвичайно мальовничий край. Розташована на правому та лівому березі Дніпра, вона має різноманітні ландшафти. Правобережну частину області, розміщену в межах Придніпровської височини, характеризує підвищене плато, розчленоване глибокими ярами, балками і річковими долинами. У прилеглій до Дніпра частині правобережжя розташована заболочена Ірдино-Тясминська низовина. Східну околицю Придніпровської височини уздовж долини Дніпра займає Канівсько-Мошногірський кряж. Канівські гори – це своєрідна гірська країна в мініатюрі. Вражає також рельєф урочища Холодний Яр, який називають «другими Карпатами», оскільки ця місцевість горбиста, із великою кількістю глибоких балок із крутими схилами. Низинний, подекуди заболочений рельєф має лівобережна частина області, яка розташована в межах Придніпровської низовини.

У зв'язку з тим, що Черкаська область має багату, розгалужену й різнохарактерну систему об'єктів рельєфу земної поверхні, в ономастиконі досліджуваного регіону превалюють найменшування дрібних топооб'єктів, які характеризують ландшафтно-рельєфні особливості.

Власне денотатно-номінативну структуру оронімікону насамперед відображають три групи номінацій об'єктів рельєфу, які розташовані вище або нижче від рівня моря (навоколишньої місцевості) [19, с. 264]:

1) мінус-оронім (від лат. *minus* – «менше» + *оронім*) – це власна назва об'єкта рельєфу (провалля, ущелини, яру тощо), що розташований нижче від рівня моря або довкілля, напр.: *Глибокий яр* (с. Іваньки Ман., с. Свинарка Ум., с. Хмільна Кан.), *Безодня* (яр с. Нестерівка Ман.) тощо.

2) нуль-оронім (від лат. *nullus* – «ніякий» + *оронім*) – це власна назва об'єкта рельєфу, що розташований на рівні моря або довкілля: *Придніпровська низовина*, *Ірдино-Тясминська низовина*.

3) плюс-оронім (від лат. *plus* – «більше» + *оронім*) – це власна назва об'єкта рельєфу (горба, гір, скелі тощо), що розташований вище від рівня моря або довкілля, напр.: *Канівські гори*, *Мошногір'я*, *Родіонова скеля* (сmt Буки Ман.) тощо.

Більшу кількість денотатно-номінативних різновидів власних назв об'єктів рельєфу засвідчено серед плюс-оронімів, зокрема серед них:

1) агеронім (від лат. *agger* – «насит», «вал», «наси́нна дорога», «земляне підвищення», «курган», «горб» + *онім*) – це власна назва валу, насипу, дамби, горба, кургану, греблі, насипної дороги, напр.: *Великий Рижанівський курган* (с. Рижанівка Звен.), *Монастирський вал* (с. Мельники Чиг.) тощо;

2) монтонім (від лат. *mōns, montis* – «гора», «гори» + *онім*) – це власна назва гори (перевалу, полонини або іншого подібного гірського об'єкта, що має плоску вершину: *Богданова гора* (м. Чигирин), *Плоске* (гора с. Хмільна Кан.), *Коса гора* (с. Журавка Гор.) тощо;

3) петронім (від грец. *petra* – «скала», «камінь» + *онім*) – це власна назва скелі (великого каменя): *Спас* (скеля сmt Стеблів К-Шевч.), *Пушкінська скеля* (м. Кам'янка);

4) ремігаціонім (від лат. *rēmigatio* – «гребля», «дамба» + *онім*) – це власна назва греблі (дамби): *Гребля* (гребля сmt Маньківка); *Висока Гребля* (урочище с. Журавка Гор.);

5) скопулонім (від грец. *scorilyus* – «гірська вершина», «пік»; «скала», «стрімчак» + *онім*) – це власна назва гірського піку (стрімчака, гори із гострою вершиною): *Пластунка* (гора м. Канів), *Гостра гора*, *Хом* (гора с. Хмільна Кан.);

6) тумулонім (від лат. *tutulus* – «горб», «пагорб»; «могильний пагорб», «курган»; «купа» + *оронім*) – це власна назва горба (кургану, пагорба або іншого невеликого підвищення), напр.: *Висока могила* (с. Стецівка Звен.), *Туна могила* (с. Бирлівка Драб.), *Кругляк* (горб с. Полствин Кан.) тощо.

Із-поміж мінус-оронімів виокремлено:

1) гіатонім (від лат. *hiatus* – «глибокий отвір», «щілина», «ущелина», «провалля», «тріщина» + *онім*) – це власна назва глибокої ями (отвору, провалля, тріщини): *Безодня*, *Прірва* (яри с. Нестерівка Ман.), *Глибоке* (провалля с. Івківці Чиг.) тощо;

2) каньйононім (від ісп *cayón* – «ущелина» + *онім*) – це власна назва каньйону (глибокого яру або долини): *Буцький каньйон* (сmt Буки Ман.), *Тясминський каньйон* (м. Кам'янка), *Глибока долина* (с. Мельники Чиг.), *Глибокий яр* (с. Іваньки Ман.) тощо;

3) препунтонім (від лат. *praepuncta* – «круте місце», «обрив», «круча» + *онім*) – це власна назва кручі (кар'єру, крутосхилу, обриву, урочища): *Крутий яр* (с. Хмільна Кан.), *Ламане урочище* (сmt Стеблів К-Шевч.), *Різаний яр* (с. Виграїв К-Шевч.).

Нуль-оронімію репрезентує лише один різновид: – планонімом (від лат. *planum* – «рівне місце», «рівнина», «площина» + *онім*) – це власна назва рівнинної території: *Ірдино-Тясминська низовина*, *Придніпровська низовина* тощо.

Мотиваційний аналіз оронімікону ґрунтується на семантиці твірних слів: ороніми, утворені від апелятивів, та ороніми, утворені від онімів. Назви, що утворені від апелятивів, складаються з лексем, які вказують на об'єкти натурогенного чи андрогенного походження.

Мікротопонімний матеріал Черкащини засвідчує значну кількість відапелятивних назв. Відапелятивні одиниці в мікротопонімії посідають важливе місце. Д. Г. Бучко зазначає, що «дослідження відапелятивних топонімів допомагає більш повно вивчати словниковий склад певного діалекту і мови в цілому попередніх століть, оскільки в топонімах краще, ніж у живій розмовній мові, зберігаються давні лексеми» [4, с. 11].

Семантичний зв'язок між апелятивом й оронімною основою може бути як безпосереднім – сам об'єкт цілком реально відповідає лексичному значенню апелятива, так і опосередкованим – в основу номінації мікрооб'єкта покладено принцип близькості номінованого об'єкта до певної реальності. Важливим під час лексико-семантичного аналізу оронімів є з'ясування можливої участі того чи того апелятива в називанні географічного об'єкта. Майже всі реальності рельєфу мають власні назви-оніми або ж онімизовані географічні терміни. Багатство географічної номенклатури зумовлює те, що в оронімії часто вказано не на якусь ознаку об'єкта, а названо сам об'єкт, тобто апелятиви використані у функції оронімів без будь-яких словоотвірних змін, напр.: *Безодня*, *Прірва* (яр с. Нестерівка Ман.), *Байрачки* (яри с. Княжа Звен. і с. Москаленки Чорн.), *Балка* (с. Богодухівка Чорн.), *Вали* (горб с. Полствин Кан.), *Завалля* (урочище смт Стеблів К-Шевч.), *Луг* (урочище смт Стеблів К-Шевч.), *Левада* (урочище с. Сидорівка К-Шевч.) тощо. Ці назви походять від географічної термінології, більшість їх – це географічні терміни, які позначають географічні об'єкти, вказують на елементи рельєфу досліджуваної території.

Найменування оронімних об'єктів різні за часом виникнення – від праслов'янського періоду до наших днів. Щодо мовної належності – питомі та запозичені. Основу оронімії Черкаського краю становлять номінації слов'янського походження. Більшість оронімів мають прозору етимологію, вони є пізніми утвореннями на ґрунті української мови і відображають основні лексичні особливості сучасної української мови. Засвідчено також утворення запозичені, напр.: *Спас* (скеля с. Стеблів К-Шевч.), *Скіфський курган* (с. Матусів Шпол.).

Назви більшості великих чи загальновідомих рельєфних реальностей мають наукове пояснення, регіональні ороніми ще потребують його. Мотивацією для ороніма може бути низка ознак. Переважно це розмір, форма, колір об'єкта, наявність рослинності тощо [26, с. 407].

Основи оронімів досліджуваного регіону, які використані для найменування об'єктів натурогенного походження, за мотивами номінації співвіднесені з лексемами тематичних груп, які характеризують рельєф, структуру чи властивості ґрунту, особливості флори, фауни тощо.

Багато найменувань мотивовані фізико-географічними особливостями об'єктів. Такі мікротопоніми найчастіше вказують на найбільш примітні ознаки денотата, які вирізняють його з-поміж інших. Їх найменування пов'язані зі формою рельєфу, загальними обрисами, розміром, висотою чи глибиною географічного об'єкта. До пропріативів, які вжито на окреслення рельєфу, належать: *Висока гребля* (урочище с. Журавка Гор.), *Висока могила* (с. Стецівка Звен.), *Глибока балка* (с. Білозір'я Черк.), *Глибока долина* (с. Мельники Чиг.), *Глибокий яр* (с. Криві Коліна Тал., с. Сахнівка К-Шевч.), *Гостра гора* (с. Хмільна Кан.), *Довгий яр* (с. Вітове Чиг.), *Коса гора* (с. Журавка Гор.), *Кривий яр* (с. Вереміївка Чорн.), *Круглик* (гора с. Хмільна Кан.), *Крута гора* (с. Старосілля Гор.), *Крута балка* (с. Виграїв К-Шевч.), *Крутий яр* (с. Хмільна Кан.), *Куца балка* (урочище с. Тальянки Тал.), *Ламані гори* (сmt Стеблів К-Шевч.), *Малий яр* (с. Тіньки Чиг.), *Плоске* (гора с. Хмільна Кан.), *Різаний яр* (с. Виграїв К-Шевч.), *Тула могила* (с. Бирлівка Драб.), *Штиль* (урочище с. Мала Маньківка Ман.).

Ороніми, пов'язані з особливостями геологічної будови, відображають механічний склад порід, якості ґрунтів, геологію орооб'єктів, напр.: *Камінна гора* (с. Хмільна Кан.), *Камінний яр* (с. Гребля Христ.), *Кам'яне урочище* (с. Мельники Чиг.), *Кам'януха* (гора с. Студенець Кан.), *Глинище* (пагорб м. Монастирище; урвище с. Бузівка Жашк.), *Мули* (улоговина м. Чигирин), *Пісковий яр* (с. Мельники Чиг.), *Пісочки* (яр с. Івківці Чиг.), *Солонці* (нижина с. Демки (затоплена) Чорн.), *Водяне* (урочище с. Оксанина Ум.), *Гнилий яр* (с. Бирлівка Драб.).

Засвідчено найменування, мотивовані ознакою, що пов'язана з кольоровою гамою ґрунту, рослинності, або візуальним чи термальним сприйняттям географічного об'єкта, напр.: *Біла гора* (с. Лубенці Кам.), *Білий Штиль* (гора с. Мельники Чиг. – весною там розквітають підсніжники), *Біла гора* (с. Хмільна Кан. – гора з білого піску), *Червона гора* (с. Лубенці Кам. – гора з червоної глини),

Темна балка (сміт Маньківка), *Чорний яр* (с. Москаленки Чорн. – у ньому дуже темно), *Холодний Яр* (урочище с. Мельники Чиг.), *Холодний яр* (с. Набокове Гор.).

Характер, порядок розташування чи час виникнення об'єкта є мотивами виникнення назв *Кут* (урочище смт Стеблів К-Шевч.), *Другий, Третій яри* (м. Корсунь-Шевченківський), *Третьяки* (гори с. Ганжалівка Лис.), *Старі рови* (с. Петропавлівка Гор.).

Значна група оронімів з основами від фітономенів знайшла своє відображення в топонімії Черкаського краю. У їхній основі закладено найменування основних порід дерев, кущів, трав тощо, що культивуються на відповідній території. Усі мікротопоніми відфітографічного походження пов'язані з назвами: порід дерев та кущів, напр.: *Берези* (долина с. Руська Поляна Черк.), *Березина* (с. Полствин Кан.), *Березине* (урочище с. Березине Жашк.), *Березова гора* (м. Канів), *Березовий яр* (с. Придніпровське Чорн.), *Берестовецький яр* (м. Канів), *Вербовий луг* (с. Студенець Кан.), *Грабове урочище* (сміт Стеблів К-Шевч.), *Густа Ліпа* (урочище с. Мліїв Гор.), *Дубина* (урочище с. Хмільна Кан.), *Дубове урочище* (с. Бузівка Жашк.), *Дубовий яр* (с. Вітове Чиг.), *Липове* (яр с. Полствин Кан.), *Яблучний яр* (с. Москаленки Чорн.), *Глодове* (яр с. Полствин Кан.), *Калинове урочище* (сміт Лисянка), *Теренов яр* (с. Старосілля Гор.); трав'яних рослин; напр.: *Барвінкова гора* (с. Велика Бурімка Чорн.), *Вовча долина* (с. Домантове Зол. – на ній росте вовча ягода), *Долина Глечиків* (с. Зорівка Зол.), *Ковиловий схил* (м. Чигирин), *Маковий пагорб* (с. Степівка Звен.), *Омелисте урочище* (с. Домантове Зол.), *Петрові Батоги* (пагорб с. Богодухівка Чорн.), *Реп'яхів яр* (с. Матусів Шпол.), *Тростянка* (урочище м. Кам'янка), *Чорнобривка* (урочище с. Мельники Чиг.); на позначення збірних понять рослинності, напр.: *Діброва* (балка с. Жаботин Кам.) тощо.

Відсутність рослинного покриву географічних об'єктів репрезентують мікроназви *Лиса гора* (м. Канів, смт Лисянка, с. Васильків Шпол., с. Дубіївка Черк., с. Моринці Звен., с. Петропавлівка Гор., с. Хрушівка, Зол.), *Лисенький яр* (с. Москаленки Чорн.).

Серед мікротопонімів Черкащини виявлено ороніми, похідні від представників тваринного світу, птахів, риб, плазунів, комах тощо, напр.:

Баранячий яр (с. Хрушівка Зол.), *Вовча балка* (с. Нечаївка Черк.), *Вовча гора* (с. Лубенці Кам.), *Вовчий Штиль* (пагорб с. Суботів Чиг.), *Куницьке урочище* (с. Полствин Кан.), *Лисицине провалля* (с. Івківці Чиг.); *Гадюче урочище* (с. Хмільна Кан.), *Зміїний яр* (сміт Тальне; с. Великі Канівці Чорн.); *Гусинова гора* (с. Лубенці Кам.), *Канючиха* (с. Балаклея Сміл.), *Куряча гора* (с. Хмільна Кан.), *Снігоровий яр* (с. Івківці Чиг.), *Сорочий яр* (м. Канів), *Шпаковий яр* (с. Суботів Чиг.); *Комашиний яр* (м. Канів), *Муравейка* (гора с. Дубіївка Черк.), *Осове урочище* (сміт Стеблів К-Шевч.), *Рибинщина* (урочище с. Домантове Зол.).

Є низка назв географічних мікрооб'єктів, що відображають особливості розвитку господарства регіону, суспільно-економічного життя населення тепер і в минулому. Серед фактичного матеріалу цієї групи зафіксовано ороніми, пов'язані з поселеннями, будівлями і спорудами, й ороніми, пов'язані з ремеслом і промисловістю. Першу підгрупу репрезентують найменування *Будківка* (урочище с. Дирдин Гор.), *Городище* (с. Хмільна Кан., с. Івківці Чиг.), *Замкова гора* (м. Чигирин), *Замковище* (с. Кононча Кан.), *Замчище* (с. Водяне Шпол.), *Зруби* (гора с. Івківці Чиг.), *Колодязь* (урочище с. Дмитрушки Ум.), *Кринички* (яр с. Студенець Кан.), *Криничове* (урочище с. Хмільна Кан.), *Льохи* (яр с. Суботів Чиг.), *Монастирок* (гора м. Канів), *Звіринець* (урочище в м. Умань).

Назви географічних мікрооб'єктів – цінне джерело інформації про розвиток промислів, напр.: *Броварки* (урочище с. Жаботин Кам.), *Гамарня* (урочище с. Телепине Кам. – на його території стояла панська кузня), *Гуральня* (урочище смт Стеблів – у ньому розташовувався спиртзавод), *Гута* (урочище с. Мельники Чиг. – колись на території цього урочища виробляли скло), *Пасічнянське урочище* (с. Журавка Гор. – у ньому найкраще місце для пасіки); *Потапшиний яр* (с. Мельники Чиг.), *Тартак* (урочище с. Лубенці Кам.).

Зафіксовано найменування орооб'єктів, що зорієнтовують їхнє розташування відносно інших природних або будованих людьми об'єктів, якими є споруди, певні установи тощо, напр.: *Кирпична гора* (с. Васильків Шпол. – під нею цегляний завод); *Лікарняна гора* (с. Сагунівка Черк. – там розташована лікарня).

Часто ороніми утворюються від інших онімів, зокрема від гідронімів та ойконімів, напр.: *Ірдино-Тяминська низина*, *Тяминський каньйон* (м. Кам'янка), *Дніпровська гора* (м. Канів), *Буцький каньйон* (сміт Буки Ман.), *Звенигородська гора* (м. Звенигородка), *Хмільнянський яр* (с. Хмільна Кан.), *Зеленьківський яр* (с. Зеленьки Чиг.), *Іваньківська гора* (с. Іваньки Ман.), *Калинівська гора* (с. Калинівка Гор.), *Капустянська гора* (с. Капустине Шпол.).

Мікротопоніми, утворені шляхом метафоричної онімізації, яскраво виражають зв'язок людини з навколишнім середовищем. Такі назви виникли на основі образного сприйняття географічних об'єктів, їхньої подібності з речами, які оточують людину. Їхнім підґрунтям є асоціативне мислення, досвід номінатора тощо, напр.: *Бабине Пузо* (гора, смт Стеблів К-Шевч.), *Близнеці* (могили с. Зорівка Зол.), *Буханівка* (гора м. Канів), *Ведмежа Паца* (гора смт Стеблів К-Шевч.), *Вовче горло* (балка с. Студенець Кан.), *Глобус* (пагорб с. Моринці Звен.), *Гроші* (урочище с. Самгородок Сміл.), *Кам'яний Звір* (скеля смт Стеблів К-Шевч.), *Кам'яні Ворота* (урочище смт Стеблів К-Шевч.), (скеля смт Стеблів К-Шевч.), *Макітра* (балка с. Гончариха Кат.), *Макітерка* (балка м. Городище), *Паляниця* (кар'єр с. Набокове Гор.), *Підкова* (балка с. Лука Кан.), *Скажений Куц* (урочище с. Журавка Гор.), *Стрілиця* (гора с. Івківці Чиг.), *Шапка* (гора с. Полствин Кан.).

Відантропонімічні мікротопоніми Черкаського краю репрезентовані продуктивно, оскільки багато урочищ, гір, ярів, балок у регіоні тісно пов'язані з життям і діяльністю певних осіб. Базовими одиницями, від яких утворювалися ороніми цієї групи на досліджуваній території, є імена, прізвища та прізвиська людей, а також апелятивні означення особи, її етнімічна й соціальна характеристика.

Значна частина оронімів мотивована іменами, прізвищами чи прізвиськами людей. До мікротопонімів, в основі яких лежить ім'я, належать *Альошчине урочище* (с. Тіньки Чиг.), *Богданова гора* (м. Чигирин), *Василикова гора* (с. Маньківка), *Василівські Перші*, *Василівські Другі яри* (с. Смільчинці Лис.), *Васьки* (яр с. Вереміївка Чорн.), *Гатчина долина* (с. Заячківка Ум.), *Гулий яр* (с. Кишенці Ман.), *Дениси* (урочище с. Ташлик Сміл.), *Йованчиха* (гора с. Хмільна Кан.), *Мар'їна гора*, *Мар'їн яр* (м. Канів), *Тарасова гора* (м. Канів), *Терешики* (урочище с. Буда-Орловецька Гор.), *Юрова гора* (м. Сміла), *Янок* (урочище смт Стеблів К-Шевч.), *Янталка* (гора м. Корсунь-Шевченківський).

Мотивацію за прізвищем і прізвиськом яскраво відображають ороніми

Баб'якова гора (с. Лука Кан.), *Бадьорова балка* (с. Тіньки Чиг.), *Бакаївські гори* (м. Золотоноша), *Бакумова гора* (с. Івківці Чиг.), *Барабашиха* (яр, м. Сміла), *Басівський яр* (с. Худяки Черк.), *Батура* (гора м. Канів), *Безносове урочище* (с. Хмільна Кан.), *Беймалка* (низина, с. Першотравневе Чиг.), *Бретчина долина* (с. Стеблів К-Шевч.), *Бубликова гора* (с. Старосілля Гор.), *Вергунів яр* (с. Хлистуївка Гор.), *Золотів яр* (м. Канів), *Квоччине урочище* (с. Лубенці Кам. – прізвисько *Квочка* мав ватажок Холодноярської республіки Пономаренко), *Колісник* (урочище с. Журавка Гор.), *Пелехівка* (гора м. Канів), *Родіонова скеля* (с. Буки Ман.).

На території Черкащини зафіксовано ороніми, що відображають етнічний та соціальний склад місцевого населення, здебільшого в минулому. Зокрема від етнімічної лексики утворені ороніми *Грецька гора* (м. Канів), *Жидівка* (гора, м. Канів), *Жидівське* (яр, с. Ганжалівка Лис.), *Турок* (урочище м. Умань), *Чеховка* (урочище с. Домантове, Зол.), *Цигановий яр* (с. Пастирське Сміл.).

До оронімів, в основі яких лежить соціальна характеристика людини, належать *скеля Багача* (с. Петропавлівка Гор.), *Бандитське провалля* (с. Заріччя К-Шевч.), *Бурлачка* (скеля с. Стеблів К-Шевч.), *Гайдамачий Яр* (урочище с. Топильне Шпол.), *Гайдамацька гора* (с. Лубенці Кам.), *Гайдамацький яр* (с. Мельники Чиг.), *Запорожцеве урочище* (с. Суботів Чиг.), *Княжа балка* (с. Суботів Чиг.), *Княжа гора* (м. Канів), *Московка* (гора м. Канів), *Крамарський яр* (с. Суботів Чиг.), *Панська Круча* (урочище с. Криві Коліна Тал.), *Панська рівнина* (с. Піщана Зол.), *Пастушка* (гора с. Сахнівка К-Шевч.), *Попова гребля* (с. Кузьмина Гребля Христ.), *Попова могила* (с. Заячківка Ум.), *Цареві Яри* (урочище с. Набокове Гор.), *Чернеча гора* (м. Канів).

Апелятивне означення особи репрезентують основи мікротопонімів *Мельники* (урочище смт Стеблів К-Шевч. – там стояв водяний млин), *Гончарське урочище* (с. Жаботин Кам.).

Зафіксовано відантропонімічні мікротопоніми, мотивовані апелятивами та онімами гендерного характеру. Імена гендерного зразка реалізовано в основах *баб(а)*, *дід*, *дівчин(а)*, напр.: *Бабина гора* (с. Стеблів К-Шевч.), *Бабусин яр* (с. Матусів Шпол.), *Дідова гора* (с. Журавка Гор.), *Дівниця* (гора м. Канів), *Дівич-гора* (м. Корсунь-Шевченківський).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Ороніми Черкащини є невід'ємними компонентами місцевої онімічної системи. Мотивувальна база регіонального оронімікону засвідчила фізико-географічні, біонімічні, господарсько-історичні особливості краю, а також тісний зв'язок людини з простором. Оніми антропогенного характеру відтворюють у своїй основі головні онтологічні аспекти: соціальний, етнічний, гендерно-особистісний тощо. Перспективою дослідження є лексико-дериваційний аналіз місцевих оронімів.

Список використаної літератури

1. Бицко Н. Мікрогідроніми (назви ярів) Тернопільщини (лексико-семантичний аспект) / Н. Бицко // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. — Чернівці : Рута, 2007. — Вип. 354–355. — Слов'янська філологія. — С. 95–98.
2. Бучко Г. Ороніми Бойківщини: мотиваційна і словотвірна характеристика [Текст] / Г. Бучко, Д. Бучко // Історична та сучасна українська ономастика : вибрані праці. — Чернівці : Букрек, 2013. — С. 242–248.
3. Бучко Д. Г. Отапелятивные топонимы Верхнего Поднестровья // Proceedings of the thirteenth international congress of Onomastik Sciences. Vol. I. 1981. Vol. II. 1982. — Wrocław-Warszawa-Kraków. — S. 259–265.
4. Бучко Д. Словник української ономастичної термінології / Дмитро Бучко, Наталія Ткачова. — Харків : Ранок-НТ, 2012. — 256 с.
5. Вербич С. Оронімія Українських Карпат: перспективи дослідження, збереження та впорядкування / С. Вербич // Українська мова, 2010. — № 3. — С. 135–140.
6. Габорах М. М. Назви гір Івано-Франківщини : словник-довідник / М. М. Габорах. — Івано-Франківськ, 2005. — 136 с.
7. Карпенко Ю. Людність Українських Карпат у гідронімах та оронімах [Текст] / Ю. Карпенко // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Мовознавство. — 2004. — Вип. 2(12). — С. 102–119.
8. Лісняк Н. І. Мікротопонімія Західного Поділля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. І. Лісняк. — Київ, 1998. — 20 с.
9. Лобода В. В. Севернопричерноморская топонимия (общие и региональные проблемы украинской топонимической системы) : автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.02 — «Языки народов СССР (укр. язык)» / В. В. Лобода. — К., 1979. — 52 с.
10. Лучик В. В. Проблеми порівняльно-історичного вивчення карпатської оронімії / В. Лучик // Оронімія Українських Карпат: дослідження, упорядкування, збереження: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Чернівці, 18–19 березня 2010 р. / [редкол. : Мельничук С. В. та ін.]; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича [та ін.]. — Чернівці, [Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича], 2010. — С. 22–24.
11. Лящук Б. Ф. Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій / Б. Ф. Лящук. — К. : ВІЮЛ, 1993. — 203 с.
12. Марусенко Т. О. Українські назви рельєфів і реконструкція праслов'янської лексики / Т. О. Марусенко // Питання топоніміки та ономастики. — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — С. 142–147.
13. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Михальчук. — Київ, 1998. — 20 с.
14. Мурзаев Э. М. Очерки топонимики / Э. М. Мурзаев. — М. : Мысль, 1974. — 382 с.
15. Никонов В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. — М. : Издательство : ЛКИ Г, 2011. — 184 с.
16. Словник мікротопонімії Черкащини / Укладачі : Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко. — Черкаси, Вид. Ю. Чабаненко, 2010. — 494 с.
17. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Сокіл. — Львів, 2007 — 25 с.
18. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / Отв. ред. А. А. Реформатский. Изд. 3-е, испр. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 368 с.
19. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура оронімії як складник української ономастичної терміносистеми [Текст] / М. М. Торчинський // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. — Вип. 23. — С. 261–264.
20. Шульгач В. П. Оронім / В. П. Шульгач // Українська мова : Енциклопедія. — К. : Українська енциклопедія, 2000. — С. 407.

Список скорочених назв районів

Драб. — Дробівський, Гор. — Городищенський, Жашк. — Жашківський, Звен. — Звенигородський, Зол. — Золотоніський, Кам. — Кам'янський, Кан. — Канівський, Кат. — Катеринопільський, К-Шевч. — Корсунь-Шевченківський, Лис. — Лисянський, Ман. — Маньківський, Сміл. — Смілянський, Тал. — Тальнівський, Ум. — Уманський, Христ. — Христинівський, Черк. — Черкаський, Чорн. — Чорнобаївський, Чиг. — Чигиринський, Шпол. — Шполянський.

Одержано редакцією 29.01.15

Прийнято до публікації 04.02.15

З. Н. Денисенко

Оронимы в ономастическом пространстве Черкасщины

Статья посвящена проблеме анализа региональной онимной лексики. Целью разведки является определение типологических особенностей имен объектов ландшафта и рельефа земной поверхности Черкасской области, а также характеристика мотивов их номинации.

В разведке установлены типологические особенности оронимов как разновидностей микротопонимов на базе их денотатно-номинативных особенностей и выделены три группы номинаций объектов рельефа, которые находятся выше или ниже уровня моря (окружающей местности): минус-ороним, ноль-ороним, плюс-

ороним. Мотивационний аналіз оронимикона ґрунтується на семантиці образуючих слів: виділено ороними, образованні від апелювативів, і ороними, образованні від онимів. Названія, образованні від апелювативів, складаються з лексем, вказуючих на об'єкти натурогенного або андрогенного походження. Мотивовочної базою регіонального оронимикона є фізико-географічні, біонімічні, господарсько-історичні особливості краю, а також тісна зв'язь людини з простором. Ороними антропогенного характеру відтворюють в своїй основі головні онтологічні аспекти: соціальний, етнічний, гендерно-особистісний і т. д.

Ключові слова: оним, топоним, ороним, оронимія, оронимикон, мікротопоним, апелюватив, антропоним, номінація, мотивація.

Z. M. Denysenko

The Formation of Word Combinations with Additive Meanings Components

The article studies the formation mechanism of word combinations arising from additive meaning assembly components. According to the law of semantic coherence, to form the correct semantic word combination two words should have one common seme, besides specific, distinguished ones.

Lack of word combination components in sememes with additive meanings, the repetition of real seme is a sign of making their meanings together. To make the word combination there should be semantic relationship between its components, otherwise semantic requirements such as meaningfulness and connectivity will be broken that should have any text of any size and composition that consists of more than one word. The fundamental thing is that the components of such phrases are next in line and have similar meanings, and it enables you to indicate the same seme in another one, which emerged as a potential and activated in sememe can provide the necessary connectivity by the imposition of identical semes. So if there is no semes in sememes which coincide, then compensating speech mechanism takes place, that is updating of potential semes.

Key words: word combination, semantic matching, semantic compatibility, sense, additive, seme, sememe, arhiseme, seme combinatorics, categorical seme, peripheral seme, potential seme, semantic feature, lexico-semantic variant.

УДК 811.161–112/’366.2

Т. І. Приступа

ДВОЇНА СХІДНОСЛОВ'ЯНСКИХ ІМЕННИКІВ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті вперше здійснено спробу комплексно проаналізувати та систематизувати в лінгвоісторіографічному аспекті результати досліджень українськими і російськими лінгвістами 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. втрати двоїни іменників у давньоруській мові: причини, умови, етапи й наслідки в сучасних східнослов'янських мовах. Автор спробував прослідити взаємодію різних тлумачень і гіпотез, їхній внесок у розвиток історико-морфологічних досліджень у наступний період. Українські та російські мовознавці означеного періоду відносили початок втрати двоїни у імен до XIII – XIV ст., тоді як сучасні дослідники мови відносять його до XI – XII ст. На думку О. О. Потебні та О. І. Соболевського в російській мові в чоловічому роді після слів 2, 3, 4 стали вживатись форми двоїни, в українській, білоруській – множини. О. О. Шахматов, визнаючи окремі форми після 2, 3, 4 двоїною, вважав, що загалом після цих слів стала вживатись омонімічна з двоїною форма родового відмінка однини. Тлумачення О. О. Шахматовим різних результатів втрати двоїни у східнослов'янських мовах приймається сучасною наукою про мову. На відміну від більшості дослідників, які вказували на залишки двоїни в українській мові, А. Ю. Кримський, І. І. Огієнко вважали, що ця категорія повністю збереглась в останній.

Ключові слова: давньоруська мова, двоїна, множина, іменники, наголос, парні предмети.

Найбільш значною подією в історичному розвитку категорії числа в східнослов'янських мовах стала втрата двоїни, яка знайшла своє відображення в зникненні особливих форм двоїни іменників та різних слів, що узгоджувалися з ними в реченні, й заміна цих форм формами множини.

Постановка проблеми: незважаючи на значну увагу, яку приділяли й приділяють цьому питанню лінгвісти, є достатньо підстав уважати, що воно не отримало повного, різнобічного висвітлення. За спостереженням А. М. Йорданського, «...спільною рисою майже всіх праць, присвячених двоїні..., є те, що цю граматичну категорію розглянуто в них переважно з морфологічної точки зору» [8, с. 10]. Безумівно, осмислення принципів наукової діяльності та закономірностей розвитку знання неможливе без історичного досвіду науки, тому **мета** статті – проаналізувати